

HÁBORÚ ÉS BÉKE A TÖRTÉNELEMBEN

E beszélgetés megszervezésével a legfőbb célunk az volt, hogy a történészeket és a hadtörténészeket – még ha csak képletesen is, de – egy asztalhoz ültessük. Méghozzá nem valami formális konferencia keretei között, ahol honi szokás szerint általában nem vagy csak alig marad idő a leglényegesebbre, tudniillik a vitára, hanem egy ilyen workshopen, azaz műhelybeszélgetésen, és ennek keretei között vitassuk meg közös dolgainkat. A rendezvényünk címéül választott *Történelem – hadtörténelem* szándékaink szerint ugyanis éppen azt hivatott kifejezni, hogy *vannak* közös dolgaink; amelyeknek mibenléte azonban már alkalmasint vita tárgya lehet. A két tudományterület viszonya *általában*, illetve a hadtörténet helye a társadalomtudományok rendszerében – íme két témakör azok közül, amiket megvitatásra alkalmasnak gondoltunk.

Kiindulópontunk legyen egy másik, az emberi társadalmak történetét jellemző, alapvetően diszjunktív fogalom pár: a *háború* és a *béke*. Nyilván szükségtelen külön hangsúlyozni, hogy a kétfajta társadalmi létállapot abszolút diszjunktivitása voltaképpen fikció. A nemzetközi jog kategóriái a hadiállapot kezdetének és végének precíz meghatározására a diszciplína jellegéből következnek, és természetesen a különböző szintű jogalanyok megváltozott jogi státusának (az ezzel együtt járó jogoknak és kötelezettségeknek) érvényesíthetőségére reflektálnak. Csakhogy a háborúk nemritkán hadüzenet nélkül kezdődnek, és az sem példa nélküli, hogy a hadba lépés deklarálását nem követi a harccselekmények megindulása. Ilyenformán a fenti fogalom pár létezése feltételezi egy meghatározatlan kiterjedésű átmeneti („szürke”) zóna meglétét is. Ezzel együtt mégis működőképes megközelítés lehet, hogy a történelmet háborús és békés periódusok váltakozásaként írjuk le. Az összesített mérleg nyilván az utóbbiak javára billen, bár szorgos kutatók elképesztően sok háborút (és következésképpen háborús évet) képesek összeszámolni.

Mármost amennyiben a történész feladatáknak a történelem egészének kutatását feltételezzük, a hadtörténész számára teljes joggal utalhatjuk ki a fogalom pár „háború” tagja által leírható területet. Ehhez azonnal két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt, hogy bármennyire is az *egész* történelemre szól a történész jogosítványa, a gyakorlatban azonban inkább megelégszik a *békés* történelem vizsgálatával. Ezért nevezhetnénk őt akár *béke*-történésznek, így különböztetve meg a *had*-történésztől. Az utóbbi elnevezés előtagja ez esetben nem egészen illeszkedik a háború-béke fogalom páruinkhoz. De – és ez lehet a második megjegyzés – a hadtörténet, hagyományos felfogása értelmében valójában háborúk (hadjáratok, csaták) története. Ezzel a terrénummal pedig a (béke)történész hagyományosan nem foglalkozott, átengedve azt a hadtörténésznek.

Egy további fogalom pár beiktatásával tovább pontosíthatjuk megközelítésünket. Ha a *háború* és a *béke* horizontálisan tagolja az emberi társadalmak történetét, a *civil* és a *katonai* szféra megkülönböztetése vertikális metszetben teheti ugyanezt. Ebben az esetben nyilvánvalóan nem kérdéses, melyik szelet jut a had- és melyik a (béke)történésznek. Természetesen itt is beszélhetünk *átmeneti* zónáról, hiszen a civil társadalom egy része (jellemzően a férfinépesség) – legalább is a védkötelezettség valamilyen formájának teljesítéséből fakadóan – a katonai szférához (is) tartozik. Mindenesetre a fogalom pár két

tagja ebben az esetben is kiegészíti egymást. A civil és katonai szféra megkülönböztetése háborúban és békében is releváns, jóllehet kiterjedésük és egymáshoz viszonyított helyzetük dinamikusán változik.

Ily módon a *hadtörténet* és a béke- vagy civil, szóval a *nem-hadtörténet* egymás komplementereiként együttesen képesek lehetnek leírni a történelem egészét. Ebben a szemléletben mindazonáltal a hadtörténetírás említett hagyományos felfogása szerepel, amely szinte kizárólagosan a háborúk, illetve békeidőben a hadsereg történetének kutatására koncentrált. Minthogy mindehhez nélkülözhetetlen a katonai szakértelem, s mint-hogy ilyen szaktudással a nem-hadtörténészek nem rendelkeznek, a hadtörténetírás és a nem-hadtörténetírás formálisan is elkülönül egymástól, amennyiben művelői nem háborgatják egymás birodalmát. Mint ismeretes, ez a hadtörténetírás kifejezetten praktikus szempontok – nevezetesen a tisztképzés, illetve a vezérkarok igényeinek kielégítése – érdekét tekinti első sorban szem előtt. Művelői leggyakrabban aktív vagy nyugalmazott hivatásos tisztek, akik professzionális katonai ismereteik mellé elsajátították a történeti kutatómunka gyakorlásához szükséges szakmai tudást is. Ennek a hadtörténetírásnak az eredményeit a történettudomány egésze nem vagy csak alig képes hasznosítani, műveinek száraz és túlzottan *katonás* stílusa miatt pedig a szélesebb olvasóközönség számára is fogyaszthatatlan.

A had- és a nem-hadtörténetírás közötti viszonylag merev válaszfal mindazonáltal az utóbbi évtizedek során meglehetősen átjárhatóvá vált. Ebben kétség kívül a legfontosabb szerepet a hadtörténetírás jelentős átalakulása játszotta. Nem tűnt el, csupán kisebb jelentőséget kapott a szűk szakmai közönségnek szóló, hagyományos módszerekkel és kutatási témákkal operáló irányzat. Alapvetően kiszélesedett ugyanakkor a tudományterület tárgya és ez szükségképpen maga után vont, hogy a hadtörténetírás közelebb került a történettudomány egészéhez. Itt különösen a háború értelmezésében figyelhető meg komoly változás. Úgy tűnik, néha egy kissé túlhangsúlyozzuk, hogy a *totális háború* teszi valóban globális társadalmi jelenséggé a háborút, amennyiben az érintett emberi közösségek társadalmi, gazdasági és szellemi szféráját egyaránt hatása alá vonja. Csakhogy a háború a XX. század előtt is – igaz, eltérő mértékben – befolyásolta az említett szférák működését, gondoljunk csak a példa kedvéért azokra a folyamatokra, amelyek az ókori Rómában Marius hadseregreformjához vezettek. Mindenesetre a háború politikai, gazdasági, társadalmi, spirituális stb. hatásainak és következményeinek vizsgálatát ma már nem lehet a korábbi szűk módszertani apparátussal és forrásbázison folytatni.

Ugyanez elmondható a másik fontos terület, a *katonai* és a *civil* szféra – illetve más megfogalmazásban a hadsereg és a politika – viszonyának kérdésében is. A hadsereg mint intézmény története, a hadkiegészítés, a haditechnika stb. szűken vett szakmai problémáin túl a fegyveres erők társadalmi beágyazottsága vagy a professzionális tisztikar mint sajátos társadalmi elit szociológiai vizsgálata újfajta szemléletet és új megközelítéseket igényelt.

A hadtörténetírásnak nyitnia kellett, és a nyitás iránya adott volt. Az új eredmények ugyanakkor egyre inkább illeszkedhettek a „civil” történetírás kutatásaihoz. Mindennek eredményeképpen a hadtörténészek és a nem-hadtörténészek közötti szakmai együttműködésnek az elvi lehetősége minden korábinál szélesebbre nyílt. Ez a kooperáció a nemzetközi tudományos világban élő gyakorlat – nálunk azonban egyelőre akadozik a megvalósítása.

Vajon milyen okok állhatnak e jelenség háttérében? Míg a nemzetközileg számottevő tudományos potenciállal rendelkező országokban – részben a polgári demokráciákra jellemző civil kontroll következményeként – a hadtörténeti kutatások művelése részben vagy teljes egészében nem katonai intézményekben folyik, nálunk ismeretes módon egészen más a helyzet. Hadtörténeti stúdiumokat – eltekintve most néhány vidéki felsőoktatási intézményben megszervezett kérészerű kísérlettől – kizárólag a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen oktatnak. Ilyen jellegű kutatómunkát pedig az említett egyetem hadtörténelem tanszékén kívül az ugyancsak a honvédelmi tárcához tartozó HIM Hadtörténeti Intézetben végeznek. A hadtörténet művelése tehát szilárdan a katonai szféra felügyelete alatt áll, aminek a korábbi évtizedekben számos pozitív következménye volt. A jelenlegi megváltozott gazdasági, pénzügyi és nem utolsósorban politikai feltételek között azonban ez az adottság nem feltétlenül jelent előnyt.

Sajátos módon a honi hadtörténetírás katonai „alarendeltsége” tükröződik a tudományágnak a tudományok rendszerében kijelölt helyében is. A fentiekben elméleti megfontolások alapján e diszciplínát a történettudomány részének tekintettük, amint ez széles körben általánosnak számít a nemzetközi tudományos közvélekedésben, jóllehet léteznek más megoldások is. Nálunk mindazonáltal „hivatalos” megítélés szerint a hadtörténet a hadtudomány részterülete. Ezt látszik alátámasztani, hogy a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya illetékességi körébe tartozó tudományterületek között hiába keresnénk a hadtörténetet; a gyakorlatban ezzel a tudományággal a IX. osztályhoz tartozó Hadtudományi Bizottság foglalkozik. Ezt bizonyítja, hogy az említett osztályhoz tartozó hadtudományi köztestületi tagok 2004-ben elfogadott állásfoglalása feladatának tekinti egyebek mellett a hadtörténeti kutatások elkövetkező 4-5 évre érvényes fő kutatási irányainak meghatározását is. Ennek az álláspontnak a markáns megjelenítője a néhány éve megjelent Hadtudományi Lexikon, amelyben jellemző módon nem is találunk hadtörténelem vagy hadtörténet címszót, ellenben a hadtudomány szócikkből kiolvashatjuk (ha nem is *expressis verbis*), hogy a hadtudomány egyes részterületeinek történeti vonatkozásaival foglalkozik az általunk keresett diszciplína. Igaz, a szócikk szerzője azt sem hallgatja el, hogy élénk vita folyik a hadtudomány struktúrájának pontos körvonalazását illetően. Mindazonáltal a fegyveres erők, illetve a hadművészet történetével foglalkozó tudományterületeket (ez alatt gondolom a hadtörténet értendő) másokkal együtt azok közé sorolták, amelyek „bizonyos mértékig támaszkodnak ugyan más tudományágakra, de a hadművészeti nézőpontot a maguk számára meghatározónak tartják”. Legalábbis ez volt a jellemző a lexikon szerint nálunk a rendszerváltásig, de hozzátehetjük: a jelek szerint így maradt ma is.

A hadtörténészek és a nem-hadtörténészek közötti lehetséges együttműködést nehezítő tényezők között el kell azt is mondani, hogy a fentebb említett válaszfal elvékonyítása, illetve végső lebontása érdekében egyik fél sem tett még minden erőfeszítést. Feltehetőleg főként a régi beidegződések továbbéléséeként a nem-hadtörténész kollégákban élnek még bizonyos fenntartások a hadtörténetet művelő intézményekkel szemben, annak ellenére, hogy egyébként jó személyes kapcsolatokat ápolnak ezen intézményekben dolgozó barátaikkal vagy ismerőseikkel. Mégis, ez a látenszen meglévő rezerváció azt eredményezi, hogy az említett kutatóhelyek gyakran kimaradnak a tudományos hírcseréből, nem értesülnek rendezvényekről, nem kapnak meghívásokat, röviden: a tudományos közélet perifériájára szorulnak. Ezen a helyzeten csak némiképp enyhít, hogy in-

formálisan azért mégis csak eljutnak a hírek és néha a meghívók is a hadtörténészekhez, és a hasonló alapon szerveződő együttműködés is hoz gyümölcsöt mindkét fél számára.

Mindazonáltal a bizonyos fokú kirekesztettség érzése nyilvánvalóan nem könnyíti meg a kimerészkedést a korábbi szakmai alapon létesített elefántcsonttoronyból, holott ez egyre inkább kényszer a hadtörténetírás számára. A váltás ráadásul nem csupán a kutatási területre és a módszerekre vonatkozik. Az a felismerés, hogy mostantól (vagy inkább már tegnapról) *másról, másként* és tulajdonképpen *másoknak* kell hadtörténeti munkákat írni, olyan új kihívás, amely nehezen egyeztethető össze a korábbi viszonylagos védettséggel. A történettudomány egészét érintő viharos változások következményei a magyar hadtörténetírás egészét lényegében érintetlenül hagyták, habár a legkiválóbbak eddig is képesek voltak bekapcsolódni a nemzetközi vitákba.

Megoldatlan ugyanakkor a szakmai utánpótlás kérdése. A megváltozott lehetőségekhez és igényekhez eleve alkalmazkodni tudó hadtörténészeket intézményes formában nálunk sehol sem képezik: történészképzés van, hadtörténészképzés nincs. Ám ha lenne, önmagában az sem biztosítana megoldást, hiszen a jelenlegi helyzetben semmi sem tudná garantálni, hogy a fiatal hadtörténész olyan munkahelyre kerül, ahol speciális felkészültségét hasznosítani is tudja. Ilyen körülmények között viszont ez a jelentős tudományterület soha sem fog rendelkezni a szükséges számú szakemberrel ahhoz, hogy jelentőségének megfelelő teljesítményt nyújtson.

Végeredményben tehát bármilyen – és bármennyire növekvő – fontosságot tulajdonítsunk is a hazai hadtörténetírásnak, a szakmai változtatás kényszere érezhető ugyan, megvalósításának feltételei azonban jórészt hiányoznak.